

Kolekcja Joachima Lelewela w Dziale Druków Rzadkich Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego

Joachim Lelewel (1786-1861) – największy polski historyk pierwszej połowy XIX w., naukowiec, erudyta i poliglota – w okresie pracy na Uniwersytecie Wileńskim na stanowisku profesora był niezwykle popularny wśród młodzieży akademickiej. Zasłużył się również jako aktywny działacz społeczny i polityk. Wyróżniał się niezwykle aktywnością naukową: tylko przed 1830 r. wydał około 150 prac różnego typu i objętości, wiele z nich – z uwagi na znaczenie i nowatorstwo – bardzo wysoko oceniono zarówno w Polsce, jak też za granicą.

Dotychczas obiektem badań naukowych była głównie spuścizna profesora, jego publikacje¹, brakuje natomiast opracowań dotyczących gromadzonej przez niego kolekcji książek. W sensie informacyjnym nie utracił aktualności artykuł Michała Ambrosa *Księgozbiór Lelewela w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie z lat 30. XX w.*²

Zebrana przez dziewiętnastowiecznego badacza kolekcja dawnych dzieł kartograficznych oraz spuścizna dokumentalna należą do najważniejszych zespołów historycznych w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (dalej Biblioteka UW). Znaczną część kolekcji atlasów zdigitalizowano³. W niniejszym artykule zostanie omówiona zawartość księgozbioru J. Lelewela przechowywanego w Dziale Druków Rzadkich Biblioteki UW z uwzględnieniem następujących danych: okoliczności znalezienia się w księżnicy, tematyka i proveniencja oraz zachowane notatki właściciela⁴.

W artykule jest mowa o kolekcji lub zbiorze książek, które jednak nie pochodzą z prywatnej biblioteki J. Lelewela – nie był on bibliofilem i nie planował systematycznego gromadzenia prywatnego księgozbioru, ale zbierał literaturę podręczną, potrzebną do prowadzenia badań. W swojej autobiografii *Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich* (Poznań 1858) wspominał o tym, że podczas pobytu na emigracji w Brukseli (od 1833 r.) zainteresował się numizmatyką oraz zaczął zaopatrywać się w pozycje na ten temat:

¹ *Joachim Lelewel – księgoznawca – bibliotekarz – bibliograf. W 200 rocznicę urodzin 1786-1986 międzynarodowa sesja naukowa*, [red. nauk. M.M. Biernacka], Warszawa 1986. Aušra Navickienė zbadała dorobek J. Lelewela jako księgoznawcy i omówiła historiografię jednego z jego najważniejszych dzieł pt. *Bibliograficznych ksiąg dwoje* [...] (wyd. I w Wilnie 1823-1826). Zob. A. Navickienė, *Joachimas Lelewis ir «Dvejetas bibliografinių knygu»*, [w:] J. Lelewis, *Dvejetas bibliografinių knygu*. T. 3: *Studija ir anotuota asmenvardžių rodyklė*, Vilnius 2016, s. 16-30.

² Zob. M. Ambros, *Księgozbiór Lelewela w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1933, R. 8, s. 328-333.

³ Zob. J. *Lelevelio fondas: Atlasai*, [online] <http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/atlasai> [dostęp 04.07.2017].

⁴ W przypadku książek z kolekcji J. Lelewela lub ich proveniencji w nawiasie jako przykłady zostaną podane sygnatury konkretnych druków.

Nie mając żadnego widoku przy zabawce numizmatycznej przypadkiem zadziergniętej, mogłem jednak przewidywać że cokolwiek mię czeka, zawsze książek nieodzwownie będę potrzebował. Rozgościwszy się tedy w mej pustei a przestronnej izbie, począłem zaopatrywać się w stare książki, elementy, dictionarzy, chronologii, genealogij, jakie u bukinystry dopatrzeć się dało; razem zakupiłem z Niemiec cokolwiek dzieł numizmatycznych; słowem, zacząłem się we własną zaopatrywać bibliotekę⁵.

O tym, że J. Lelewel nie uważał siebie za bibliofila, świadczy też komentarz z 1853 r. do spisu dokumentów, jakie posiadał on w swoich zbiorach w Brukseli – „Inwentarz i katalog na początku roku 1853 spisany”:

Głównym powodem nabytku, była potrzeba, przy tym pociąg, ochota naukowego pomnożenia, skoro co przypadek stosownie do możności nadarzał. Żaden cel inny ni bibliograficzny, ani bibliomański nie powodował: a był uztręt od nabytków ogromniejszych, bo ani miejsca, ani było pieniężnego zapasu, choć się wydarzały za bezcen⁶.

Pomimo takiego nastawienia uczonego jego kolekcja jest ciekawa i cenna ze względu na tematykę oraz zachowane wpisy, pieczęcie i ekslibrisy.

Historia kolekcji Joachima Lelewela

Na kolekcję J. Lelewela składają się dwa osobne zbiory: pierwszy – sprzed emigracji oraz drugi – powstały w jej okresie. Na temat książek gromadzonych podczas pobytu w ojczyźnie wiadomo niewiele. Godne uwagi jest to, że profesor wymieniał się z Biblioteką UW drukami: w 1823 r. w jego prywatnym księgozbiornie znalazły się cenne publikacje pochodzące z dubletów bibliotecznych⁷. Z drugiej strony historyk niejednokrotnie ofiarowywał w darze bibliotece uniwersyteckiej książki pochodzące z własnych zbiorów (większość z nich została wywieziona w 1835 r. do Kijowa)⁸. Zostały one uwzględnione w publikacji *Księga darów uczynionych do Biblioteki Akademickiej Wileńskiej 1792-1832*⁹. W Dziale Druków Rzadkich Biblioteki UW zachował się paleotyp przekazany przez J. Lelewela 10 X 1821 r.¹⁰

Kiedy uczony znalazł się na emigracji, jego zbiorami krajowymi zaopiekował się brat Prot (1790-1884). O tych materiałach wiadomo niewiele, pewne wzmianki na ich temat znajdują się tylko w listach profesora do brata oraz do polskiego polityka i mecenasa Tytusa Działyńskiego (1796-1861), w których nadawca ubolewa nad tym, że nie dotarł do niego ładunek z książkami¹¹. M. Ambros ocenił tę kolekcję w następujący sposób: „Ogólnie można księgozbiór sprzed 1831 r. scharakteryzować jako zbiór poloników o treści historycznej”¹².

⁵ Zob. J. Lelewel, *Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich*, Poznań 1858, s. 67.

⁶ Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (DR BUW), sygn. F12-318, Biblioteka Joachima Lelewela w Brukseli spisana własną jego ręką, [Bruksela] 1853, k. [2] recto.

⁷ Zob. A. Navickienė, dz. cyt., s. 48 (przypis nr 131).

⁸ Zob. A. Pacevičius, *Mecenatystės slėpiniai*, [in:] *Pamirštoji mecenatystė: Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792-1832*, oprac. i przygot. do druku A. Pacevičius, Vilnius 2010, s. 192.

⁹ Zob. Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (LVIA), sygn. f. 721, ap. 2, b. 68, k. 1-27 oraz *Pamirštoji mecenatystė...*, s. 28, 42, 44, 58, 60, 62, 72, 78.

¹⁰ Sygn. DDR BUW BAV 44.9.56.

¹¹ Zob. J. Lelewel, *Listy*. Oddz. 1: *Listy do rodzeństwa pisane*. T. 2, Poznań 1879, s. 285, 289, 291, 298.

¹² Zob. M. Ambros, dz. cyt., s. 328.

Zupełnie inny charakter cechował kolekcję zgromadzoną na emigracji. Największą wartością dla J. Lelewela miały materiały z geografii i numizmatyki¹³. We wspomnianym już wcześniej spisie odnotował on 773 pozycje (łącznie z mapami, atlasami i obrazami)¹⁴. W listach do rodziny uczony wyrażał troskę o zawartość swojej biblioteki, martwił się o jej los, gdyż dla krewnych mogła ona stanowić kłopot:

Z tych mych antrepryz i trudów urosł nieodzowny nieruchomościom moim zasób: biblioteka, miedź etc. Wszak to kosztowało i ma wartość swoją. [...] Co nam z tego, powiecie; potrzebowałeś, dla Ciebie ma wartość, dla nas ciężar. To wielka prawda i różnie w myśli ważyłem, co z tem zrobić, jaką dać radę. [...] Nieraz mi przez myśl przechodzi zaproponować jakiej bibliotece naszej, jakie we Francji pozakładano, nabycie oddziału geografii, to jest orientalnych geografov z atlasami oraz kalk. [...] A gdy się główna w Paryżu biblioteka (jak jest nadzieja) ustali i dom własny mieć będzie, jej wtedy do przechowania prześlę z wyraźną wolą, aby nie dysponowali egzemplarzami aż w kraju¹⁵.

Po rozważeniu różnych możliwości J. Leleweł ostatecznie zdecydował się w 1857 r. przekazać swoją kolekcję Bibliotece Szkoły Narodowej Polskiej na Batignolles, znajdującej się nad przedmieściami Paryża. Postawił przy tym warunek (wymieniony również w testamencie), że zbiór powinien być dostępny dla społeczeństwa, a po reaktywowaniu Uniwersytetu Wileńskiego ma zostać włączony do biblioteki tej uczelni¹⁶. Część materiałów ze swojej kolekcji udostępnił też swojemu przyjacielowi, historykowi, geografowi i wydawcy Leonardowi Chodźce (1800-1871)¹⁷. Kiedy później J. Leleweł chciał odzyskać swoje książki, doświadczył wielu trudności, o których wspominał w listach do działacza Towarzystwa Demokratycznego Polskiego i bibliotekarza w Szkole Narodowej Polskiej Aleksandra Burby (1800-1877)¹⁸. O książkach, które wróciły do J. Lelewela, dowiadujemy się z zawierającego 206 pozycji „Spisu dzieł s. p. Joachima Lelewela odebranych od P. Leonarda Chodźki i ofiarowanych Bibliotece Batyniolskiej” (z 9 I 1861)¹⁹. Zachował się też wykaz woluminów przywiezionych z biblioteki wspomnianej szkoły w Batignolles, sporządzony przez bibliotekarza A. Burbę²⁰ (wymieniono tam 5573 tomów książek, atlasów i broszur²¹).

Zbiorami J. Lelewela opiekował się bibliotekarz ze szkoły na Batignolles Karol Ruprecht (1821-1875), który 1 IX 1865 r. przejął te obowiązki po A. Burbie. Nowy opiekun kolekcji skatalogował zbiory książkowe, uporządkował woluminy historyka oraz archiwalia Izby Obrachunkowej i Komisji Długu Narodowego, powołanej przez Rząd Narodowy

¹³ Zob. Tamże, s. 329.

¹⁴ Zob. *Biblioteka Joachima Lelewela w Brukselli spisana własną jego ręką...*

¹⁵ Zob. J. Leleweł, *Listy...*, s. 433-434.

¹⁶ O powodach przekazania przez historyka czasowo swojej kolekcji do tej szkoły wyczerpująco pisze Helena Więckowska w swojej książce *Joachim Leleweł: uczonej – polityk – człowiek*, Warszawa 1980, s. 97-98.

¹⁷ Zob. S. Kieniewicz, *Leleweł Joachim Józef Benedykt*, [w:] *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [online] <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/joachim-jozef-benedykt-leleweł> [dostęp 9.05.2017].

¹⁸ DR BUW, sygn. F12-133, J. Leleweł, List do A. Burby z 10 listopada 1860 r., [Bruksela 1860]; DR BUW, sygn. F12-262, A. Burba, Odpowiedź do J. Lelewela na ten list z 31 grudnia 1860 r., [Paryż 1861].

¹⁹ DR BUW, sygn. F12-328, Spis dzieł s. p. Joachima Lelewela odebranych od P. Leonarda Chodźki i ofiarowanych Bibliotece Batyniolskiej, [Bruksela] 9 I 1861.

²⁰ DR BUW, sygn. F12-330, Spis książek dla Biblioteki szkoły Narodowej Polskiej w Batignolles [...], [Paryż], 1862-1863.

²¹ Zob. M. Ambros, dz. cyt., s. 330.

w Paryżu²². W wielu książkach z kolekcji J. Lelewela obok jego uwag występują dopiski autorstwa właśnie K. Ruprechta, najczęściej pochodzące z 1865 r.²³, np.: „NB Pismo ś.p. J. Lelewela. K. Ruprecht”. Zachował się też sporządzony przez niego „Katalog dzieł broszur i litografij dotyczących się rzeczy polskich”²⁴. Jest on niepełny – kończy się na pozycji nr 1690.

Kiedy pojawiły się sprzyjające okoliczności, przystąpiono do realizacji testamentu naukowca. Z powodu braku pomieszczeń biblioteka Szkoły Narodowej Polskiej i wszystkie jej zbiory (w tym również kolekcja J. Lelewela) zostały przeniesione w 1874 r. do Biblioteki Kórnickiej. W 1922 r. Uniwersytet Wileński (wówczas Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie – USB) podjął kroki mające na celu zwrócenie mu dawnych kolekcji. Wymiana listów pomiędzy USB a kierownictwem Biblioteki Kórnickiej trwała trzy lata. Ostatecznie 25 XII 1925 r. podpisano akt przekazania-przyjęcia kolekcji i na początku 1926 r. znalazła się ona w Wilnie. O randze i znaczeniu tego wydarzenia świadczą uroczystości towarzyszące sprowadzeniu księgozbioru J. Lelewela do Wilna.

Znajdująca się obecnie w Dziale Druków Rzadkich kolekcja uczonego składa się z książek, drobnych druków i periodyków, liczy ogółem 3684 tytuły (5400 tomów) – część wydawnictw jest wielotomowa (niektóre składają się z 20-30 tomów), a w skład zbioru wchodzi też wiele konwolutów, które liczą 1500 tomów. W kolekcji są jednak nie tylko te książki, które należały do profesora. Obok publikacji z księgozbioru prywatnego, przywiezionego z Kórnik, są też zbiory tzw. lelewelianów zgromadzonych w okresie funkcjonowania Wileńskiej Biblioteki Publicznej (w latach 1867-1919, poprzedniczka Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej). Według księgi zawierającej opis zbiorów Działu Druków Starych i Rzadkich Biblioteki UW – opracowanej w latach 1972-1974 przez Eugeniję Ulčinaite – leleweliana stanowią w kolekcji ponad 200 tomów. Ustalenie ich dokładnej liczby jest trudne, gdyż nie zawsze można rozróżnić, które z woluminów należały do profesora, a które nie. W księdze E. Ulčinaite są jednak podane pewne wskazówki, które pozwalają wyodrębnić publikacje z kolekcji lelewelianów. Można je mianowicie podzielić na trzy grupy: 1) wydawnictwa dotyczące J. Lelewela lub jego dzieł; 2) druki zbliżone pod względem treści do publikacji z kolekcji J. Lelewela; 3) dublety druków stanowiących własność J. Lelewela, oznaczone odpowiednimi pieczęciami.

Książki z kolekcji profesora są opatrzone – umieszczonymi zwykle na stronie tytułowej i na końcu książki – pieczęciami z napisami: „Ze zbioru J. Lelewela”, „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles”. Stosowano również pieczęć „Zbiory Lelewela” lub „Ze zbioru J. Lelewela” ze znajdującą się u dołu cyfrą – w środku i na końcu książki.

Tematyka

Ważne miejsce w kolekcji zajmują dzieła samego uczonego, które liczą 120 tomów (bez dubletów). Większość z nich dotyczy historii Polski i Litwy, powstawania tych państw i rozwoju relacji społecznych w obu krajach. Na uwagę zasługuje zwłaszcza praca *Géographie du moyen-âge* (Wrocław 1852)²⁵, do tej pory w świecie nauki uznawana za najobszerniejsze i klasyczne dzieło na temat historii geografii i kartografii. Dodatkowo do

²² Zob. S. Kieniewicz, *Ruprecht Karol Adolf Antoni*, [w:] *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [online] <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/karol-adolf-antoni-ruprecht> [dostęp 9.05.2017].

²³ Sygn. DDR BUW Lelev. 3354.

²⁴ DR BUW, sygn. F12-327, K. Ruprecht, *Katalog dzieł broszur i litografij dotyczących się rzeczy polskich*, [b.m., XIX w.] .

²⁵ Sygn. DDR BUW Lelev. 108, 109.

rozprawy jest atlas zawierający 177 map z rycinami wykonanymi przez samego autora (niektóre mapy są pokolorowane przy pomocy akwareli).

Mniej więcej połowę kolekcji (około 2000 tomów) stanowią książki z dziedziny geografii, kosmografii, historii antycznej i nowożytnej, opisy podróży. Wśród nich zasługują na uwagę prace francuskiego lekarza i botanika Jeana Emmanuela Giliberta (1741-1814), brytyjskiego admirała i badacza Arktyki Johna Franklina (1786-1847), niemieckiego historyka i specjalisty w dziedzinie retoryki Christopha Cellariususa (1638-1707). W kolekcji J. Lelewela znajduje się też nowsze wydanie (1748-1761, 61 tomów)²⁶ bardzo popularnego wielotomowego dzieła francuskiego duchownego, historyka, dziennikarza, tłumacza i pisarza Antoine'a Françoisa Prévosta (1697-1763) *Histoire générale des voyages...* (*Powszechna historia podróżowania*, wydanie I, 1746-1759, 15 t.). Na uwagę zasługuje też m.in. przeznaczony dla dzieci podręcznik geografii z kolorowymi mapami²⁷, a także ważny dla historii kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego statut wydany przez polskiego pisarza i tłumacza Jana Januszowskiego (1550-1613), kroniki Jana Długosza (1415-1480) i Aleksandra Gwagnina (około 1538-1614) oraz praca o owadach autorstwa polskiego przyrodnika, historyka i lekarza Jana Jonstona (1603-1675).

W skład kolekcji J. Lelewela wchodzi wiele publikacji z zakresu numizmatyki. Około 400 tomów to katalogi zbiorów numizmatycznych z Belgii, Anglii, Rosji, Polski i innych krajów, studia dotyczące historii monet z podaniem ich wzorów z różnych okresów, a także prace znanych specjalistów z tej dziedziny. Ważne miejsce w kolekcji zajmują materiały dotyczące powstania lat 1830-1831, takie jak: odezwy, broszury autorstwa dowódców i uczestników, przemówienia, a także powstałe później studia, omawiające np. przyczyny klęski tego zrywu patriotycznego. Publikacje te liczą około 100 tomów.

Około 300 tomów obejmuje: książki traktujące o literaturze i historii kultury, podręczniki gramatyki różnych języków (tureckiego, holenderskiego, arabskiego, hebrajskiego), literatura piękna, słowniki językowe, wydawnictwa encyklopedyczne i bibliograficzne. W kolekcji są też 42 elzewiry i 21 plantinów, a więc druki wydane przez najsłynniejszych drukarzy europejskich.

Przeważają publikacje w języku francuskim, występują też książki w języku polskim, łacińskim, niemieckim, rosyjskim, hebrajskim, czeskim i holenderskim. Były one wydawane głównie w Paryżu i Brukseli, nieco rzadziej w Amsterdamie, Lejdzie, Poznaniu, Londynie. Większość z nich opublikowano w XVIII i w pierwszej połowie XIX w., ale zdarzają się też druki z XVI-XVII w.

Proweniencje

Proweniencje książek pochodzących z kolekcji J. Lelewela można podzielić na kilka grup: wpisy samego właściciela księgozbioru, dedykacje ofiarowane jemu oraz inne proveniencje różnych osób i instytucji (notatki, ekslibrisy, pieczęcie).

1. Komentarze Lelewela

Niemaló wpisów zamieszczonych na kartach badanych druków jest autorstwa samego J. Lelewela, książki bez jego notatek to rzadkość. Zwykle przed stroną tytułową umieszczał on opis bibliograficzny publikacji wraz z informacją o innych jej wydaniach, tytułem

²⁶ Sygn. DDR BUW Lelev. 316.

²⁷ Sygn. DDR BUW Lelev. 436.

oryginału i ewentualnie z nazwiskiem tłumacza²⁸. Uwzględniał również dane biograficzne o autorach konkretnych książek²⁹; niekiedy podawał przy tym źródło, skąd zaczerpnął informację, np.: „extrait des trois siecles de notre Literature edition de 1773” lub „Brunet” – chodzi o francuskiego bibliografa Jacques’a-Charles’a Bruneta (1780-1867) i prawdopodobnie jego bibliografię adnotowaną *Manuel du libraire et de l’amateur de livres...* (wydanie I, Paryż 1810, trzy tomy). W przypadku konwolutow historyk zwykle podawał wszystkie książki³⁰. Jeżeli na stronie tytułowej brakowało nazwiska autora lub tłumacza, J. Lelewel często te informacje uzupełniał. Jego starania o ustalenie pełnej informacji na temat książki³¹ nie dziwią, zważywszy że w latach 1818-1821 był podbibliotekarzem (zastępcą dyrektora) Biblioteki Publicznej przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, gdzie zgromadził materiały do pracy *Bibliograficznych ksiąg dwoje*.

Książki z kolekcji uczonego zawierają wiele jego różnych uwag pisemnych, uzupełnień, poprawek³², a także planów, tabel, rysowanych odręcznie map. Autor kolekcji lubił też wklejać do woluminów pojedyncze kartki, na których umieszczał dodatkowe informacje na temat³³. Wpisy są najczęściej w języku francuskim, ale zdarzają się też w angielskim³⁴, holenderskim³⁵ i niemieckim³⁶. Historyk podawał również często ceny książek³⁷.

W odróżnieniu od bibliofilów, którzy gromadzili książki z myślą o prywatnej bibliotece, J. Lelewel nie posiadał własnego ekslibrisu i nie oznaczał swoich książek. Wyjątek stanowią nieliczne publikacje, na których umieścił swoje nazwisko na okładkach, zaznaczając w ten sposób, że jest właścicielem książki: „Lelewel”, „Profesor Lelewel Bruxelles”³⁸. Na uwagę zasługuje też wyjątkowy komentarz do książki, w którym J. Lelewel akcentuje, że może być ona ważna dla Polaków: „NB z pierwych dwóch drugiego mi nie kosztuje poszukać mu tą nieco dla setych [?]. W pierwszym jest Turcja co Polskę interesować może. W osobnym trzecim przejazd przez Polskę”³⁹.

Zachowane notatki J. Lelewela ukazują go nie tylko jako utalentowanego naukowca, badacza, który interesował się różnymi dziedzinami, ale też jako świetnego bibliotekarza, bibliografa, który był świadomy znaczenia i wartości informacji bibliograficznej. Analiza różnych komentarzy i uwag uczonego znajdujących się na marginesach badanych książek pozwoliłaby uzupełnić informacje z odpowiednich dziedzin nauki.

2. Dedykacje ofiarowane J. Lelewelowi

Kolekcja J. Lelewela składa się również z książek ofiarowanych mu przez różne osoby. Szczególnie wiele jest drobnych publikacji o tematyce numizmatycznej. Ofiarodawcami najczęściej byli autorzy tych publikacji. Znajdowało się wśród nich sporo znanych postaci. Do ich grona należał Ludwik Ozjasz Lubliner (1809-1868)⁴⁰, były współpracownik J. Lele-

²⁸ Sygn. DDR BUW Lelev. 341, 318.

²⁹ Sygn. DDR BUW Lelev. 3355, 3302.

³⁰ Sygn. DDR BUW Lelev. 2044-47.

³¹ Zob. J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje* [...]. T. 2, Wilno 1826, s. 288-289.

³² Sygn. DDR BUW Lelev. 311, 3354.

³³ Sygn. DDR BUW Lelev. 424, 2173.

³⁴ Sygn. DDR BUW Lelev. 3304.

³⁵ Sygn. DDR BUW Lelev. 381.

³⁶ Sygn. DDR BUW Lelev. 2199-47.

³⁷ Sygn. DDR BUW Lelev. 276, 3282, 3289, 3300.

³⁸ Sygn. DDR BUW Lelev. 2056, 2082.

³⁹ Sygn. DDR BUW Lelev. 3285.

⁴⁰ Zob. R. Żebrowski, *Lubliner Ludwik Ozjasz*, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, [online] http://www.jhi.pl/psj/Lubliner_Ludwik_Ozjasz [dostęp 17.05.2017].

wela i podobnie jako on – emigrant. W 1859 r. podarował historykowi relację niemieckiego naukowca Adama Oleariusa (1599-1671) z podróży do Moskwy i Persji (*Des Welt-berühmten Adami Olearii colligirte und viel vermehrte Reise-Beschreibungen bestehend in der nach Muszkau und Persien...*, Hamburg 1696)⁴¹ z dedykacją: „Szanownemu mężowi Joachimowi Lelewelowi wolumen ten, w upominku przyjaźni sercu i głębokiego szacunku przy noszę, a to w nim, na żądanie jego Zapisuie Bruxella 10 Maja 1859 Ozeusz Ludwik Lubliner”. Na uwagę zasługują też inni numizmatycy przekazujący J. Lelewelowi swoje prace, tacy jak: z Francji Andrien Prévost de Longpérier (1816-1882), Félicien de Saulcy (1807-1880), Joseph Gaillard i Louis De Coster, z Rosji Bernhard von Koehne (1817-1886), z Belgii Rénier Chalon (1802-1889), z Anglii John Yonge Akerman (1806-1873).

W dedykacjach często powtarza się określenie: „numizmatykowi średniowiecza”⁴². Jest ono uzasadnione, gdyż spod pióra J. Lelewela wyszła rozprawa *Numismatique du moyen-âge...* (Paryż 1835)⁴³, która zdaniem badaczy uchodziła za najważniejsze dzieło z tej dziedziny, stanowiące podstawę wiedzy na temat monet w epoce średniowiecza i wskazujące na specyfikę badań naukowych w tym zakresie. Jeden z dwóch tomów⁴⁴ tej pracy rzeczywiście należał do kolekcji J. Lelewela, gdyż znajdują się w nim jego komentarze, uwagi, korekty, a także są wklejone wzory monet.

Dedykacje zawierają cenne dane na temat poglądów J. Lelewela odnośnie do różnych kwestii naukowych i relacji pomiędzy nim a autorami. Wpisy te dowodzą również ogromnego szacunku do historyka jako badacza, nauczyciela i profesora. Świadczą o tym takie zwroty jak: „wielkiemu nauczycielowi”; „A mon illustre maitre”; „A mon vénérable maitre”; „A mon chér et vénérable maitre”; „A Monsieur Lelewel en temoignage d’estime et d’amitié”, „Apertissimo Doctissimoque Numismatice”, „Vois doctissimo J. Lelewel”⁴⁵. Przeważają dedykacje w języku francuskim, zdarzają się również w niemieckim: „Herr Professor Lelewel hochachtungsvoll der Verfasser”, „Herrn Professor Lelewel überreicht vom Verfasser”, „Dem Herrn Professor J. Lelewel als ein geringer Zeichen seiner Hochachtung der Verfasser”⁴⁶.

Chociaż najwięcej dedykacji znajduje się w książkach z dziedziny numizmatyki, wszystkie świadczą o intensywnej współpracy pomiędzy badaczami oraz o tym, że J. Lelewel był naprawdę znanym i cenionym naukowcem.

3. Proweniencje innego rodzaju

Na książkach z kolekcji uczonego znajdujemy wiele znaków pozostawionych przez innych właścicieli. Wśród nich są również nazwiska bardzo znanych postaci. W kolekcji znajduje się np. książka należąca do francuskiego pisarza religijnego Josepha Xaupiego (1688-1778)⁴⁷, o czym świadczy jego ekslibris umieszczony na stronie środkowej twardej okładki: „Josephi Xaupi a nibilibus Perpiniani Civibus, Canonici et Archidiaconi in ecclesia Perpinianensi, Abbatis de jau, Sacrae facultatis Parisiensis è regiâ societate doctoris et ab incunte anno 1765. V. decani”. Występują również ekslibrisy francuskiego historyka i prawnika Charles’a-Louisa van Bavière (1765-1815): „Ex Bibliotheca C. Van Baviere

⁴¹ Sygn. DDR BUW Lelev. 3299.

⁴² Sygn. DDR BUW Lelev. 2164, 2033.

⁴³ Sygn. DDR BUW Lelev. 96, 190.

⁴⁴ Sygn. DDR BUW Lelev. 190.

⁴⁵ Sygn. DDR BUW Lelev. 2011, 2024, 2029, 2085, 2081, 2143.

⁴⁶ Sygn. DDR BUW Lelev. 2073, 1995, 2155.

⁴⁷ Sygn. DDR BUW Lelev. 391.

Facult. Juris Acad. Bruxell. A Seretis”⁴⁸, a także angielsko-duńskiego kupca, właściciela ziemskiego, barona Charlesa Augusta Selby’ego (1755-1823): „Charles Baron de Selby. Semper sapit suprema”⁴⁹, belgijskiego hrabiego Clémenta Wenceslasa de Renesse’a-Bredibacha (1776-1833): „Ex Bibliotheca Renessiana”⁵⁰. W kolekcji J. Lelewela znajduje się aż sześć książek z biblioteki belgijskiego dyplomaty, prawnika Jeana Baptiste’a Théodora de Jonghe’a (1801-1860)⁵¹, największej w owym czasie i najbogatszej w materiały z dziedziny historii, heraldyki, genealogii i numizmatyki. J.B.T. de Jonghe gromadził swoje zbiory przez ponad 30 lat⁵². W zbiorach J. Lelewela natrafiamy na trzy różne ekslibrisy tego bibliofila z identycznym napisem: „Bibliothèque de Th. De Joughe”, ale z różnymi rysunkami, dwa spośród nich mają motto: „Fortune ne vieillit pas”.

Omawiana kolekcja zawiera druki z wpisami nawet z XVI w., ale ich właściciele nie sposób już zidentyfikować. Jeden z paleotypów – wybór pism pisarza rzymskiego Flawiusa Magnusa Aurelius Cassiodorusa (ok. 490-585) został kupiony w 1566 r. w Paryżu przez nieznaną osobę: „Emptus Lutetiae Anno CIO.IO.LXVIJ”⁵³. Potem paleotyp ten trafił do J. Holtbeckera (osoba niezidentyfikowana). Jeden z plantinów – dzieło włoskiego benedyktyna, historyka Paulusa Diaconusa (ok. 720-799) *De gestis Langobardorum libri VI* (Lejda 1595)⁵⁴, należało natomiast do niejakiego I.P. Arenda i zostało określone jako druk rzadki („Liber rarus”).

W publikacjach należących do zbiorów historyka występują również wpisy egodokumentalne. W książce angielskiego historyka i geografa Thomasa Salmona (1679-1767) o podróżach *Universal Traveller...* (Londyn 1762, t. 1) nieznaną właściciel zanotował smutną wiadomość o śmierci ukochanej żony o godzinie siódmej rano w dniu 25 I 1772 r.: „My Beloved Wife Died JanuJ. the 25 at seven in the morning 1772”⁵⁵.

Niektóre książki profesora stanowiły też wcześniej własność różnych instytucji. Na przykład jedna z nich trafiła do J. Lelewela z tzw. Biblioteki Polskiej Wersalsko-Wileńskiej (pieczęć: „Z Biblioteki Polskiej w Wersalu”). Zgromadzona z inicjatywy Stowarzyszenia Biblioteki Wileńskiej (założonego w 1841 r.) przez polskich emigrantów, uczestników powstania listopadowego, zawierała kolekcję książek z XVII-XIX w. (około 1000 tomów). Większą część tego zbioru stanowiły publikacje w różnych językach na temat historii Polski oraz materiały dotyczące powstania. Biblioteka działała przez niespełna trzy lata (1841-1843). Jej zbiory w 1855 r. przekazano Bibliotece Szkoły Narodowej Polskiej na Batignolles⁵⁶. Z Biblioteki Wersalskiej pochodziła książka francuskiego marynarza i podróżnika Antoine’a Reymonda Josepha de Bruni d’Entrecasteaux (1737-1793) na

⁴⁸ Sygn. DDR BUW Lelev. 393.

⁴⁹ Sygn. DDR BUW Lelev. 296.

⁵⁰ Sygn. DDR BUW Lelev. 2129, 2175, 2172.

⁵¹ Sygn. DDR BUW Lelev. 236, 2140, 3636, 3647, 3653, 3654.

⁵² *Auction catalogue: Jonghe, Jean Baptiste Théodore de*, [online] <https://www.jonathanahill.com/pages/books/5686/jean-baptiste-theodore-de-auction-catalogue-jonghe/catalogue-des-livres-et-manuscrits-formant-la-bibliotheque-de-feu-m-j-b-th-de-jonghe> [dostęp 17.05.2017]. Po śmierci J.B.T. de Jonghe’a został wydany katalog aukcyjny jego biblioteki: *Catalogues des Livres et Manuscrits formant la Bibliothèque feu M. J. B. Th. De Jonghe*, Brussels 1860, 3 t.

⁵³ Sygn. DDR BUW Lelev. 3671.

⁵⁴ Sygn. DDR BUW Lelev. 3591.

⁵⁵ Sygn. DDR BUW Lelev. 3304/1.

⁵⁶ I.H. Pugaciewicz, *Organizacja i plany wobec Biblioteki Wersalskiej w świetle wybranych relacji i źródełowych*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi” 2012, t. 6, s. 277-278, [online] http://www.lis.uw.edu.pl/badan/wp-content/uploads/2017/03/06_22.pdf [dostęp 17.05.2017].

temat wyprawy do Australii w poszukiwaniu zaginionych uczestników ekspedycji innego francuskiego podróżnika – Jeana-François’a de La Pérouse’a (1741-1788)⁵⁷. W kolekcji J. Lelewela znajdują się też książki należące do Biblioteki Królewskiej w Berlinie (Königliche Bibliothek in Berlin, pieczęć: „Ex Biblioth. Regia Berolinensi“), działającej w latach 1701-1918.

Znaczna część książek ze zbioru J. Lelewela wcześniej znajdowała się w różnych kolegiach jezuickich. Dwie z nich należały do kolegium jezuickiego w Mechelen (zapis: „Soc[ie]ta[tis] Jesu Mechlinis”)⁵⁸, jedna – do kolegium paryskiego (zapis: „Collegii Paris Societat[is] Jesu”)⁵⁹. Jeszcze inna publikacja, wydana w drukarni Plantinów, zawiera wpis z 1613 r. informujący o tym, że była własnością kolegium jezuickiego w Kolonii – zapis: „Collegij Coloniensis Societ[at]is Jesu A[nn]o 1613”⁶⁰. Kilka woluminów, spośród których jeden został opublikowany w drukarni Elzewirów, należało do kolegium jezuickiego w Tournai (Belgia), założonego w 1562 r. – zapis: „Collegij Societatis Jesu Tornaci 1653”⁶¹, a także do jezuitów w Antwerpii – pieczęć: „[przekreślone] SS. Soc[ietatis] Jesu Antverpia”⁶².

Podobnie jak w przypadku innych książek z minionych wieków na tych publikacjach można znaleźć ślady zacierania informacji o dawnych właścicielach – wpisy były zamalowywane, ścierane, naklejano na nie kartki lub miejsca z proveniencjami zostały w ogóle wycięte⁶³.

Proveniencje z różnych okresów, które występują w książkach należących do kolekcji J. Lelewela, wskazują na to, że nie zależało mu na nabywaniu wyjątkowych, cennych wydawnictw, ale liczyła się dla niego przede wszystkim treść publikacji. Bardziej szczegółowa analiza zachowanych znaków kolejnych właścicieli druków umożliwiłaby uzyskanie cennych informacji z dziedziny kultury książki.

Wnioski

Kolekcja J. Lelewela jest cenna ze względu na swoją zawartość. Chociaż właściciel księgozbioru nie był bibliofilem, to w jego kolekcji są prace ważne dla kultury Litwy i Polski, a także druki opublikowane przez najsłynniejsze w Europie oficyny, m.in. elzewiry i plantiny.

Różnorodność proveniencyjna woluminów ze zbiorów J. Lelewela wymaga bardziej szczegółowej analizy, która pozwoliłaby na uzyskanie cennych informacji o byłych właścicielach, ich zwyczajach, zainteresowaniach, potrzebach czytelniczych, a także na poznanie dziejów i specyfiki „podróży” tych książek między ludźmi i instytucjami w różnych okresach. Zachowane notatki samego J. Lelewela ukazują go nie tylko jako badacza o rozległych zainteresowaniach, lecz także jako świetnego bibliografa.

Z litewskiego tłumaczyła Irena Fedorowicz

⁵⁷ Sygn. DDR BUW Lelev. 3281/1.

⁵⁸ Sygn. DDR BUW Lelev. 411, 3643.

⁵⁹ Sygn. DDR BUW Lelev. 3642.

⁶⁰ Sygn. DDR BUW Lelev. 3626.

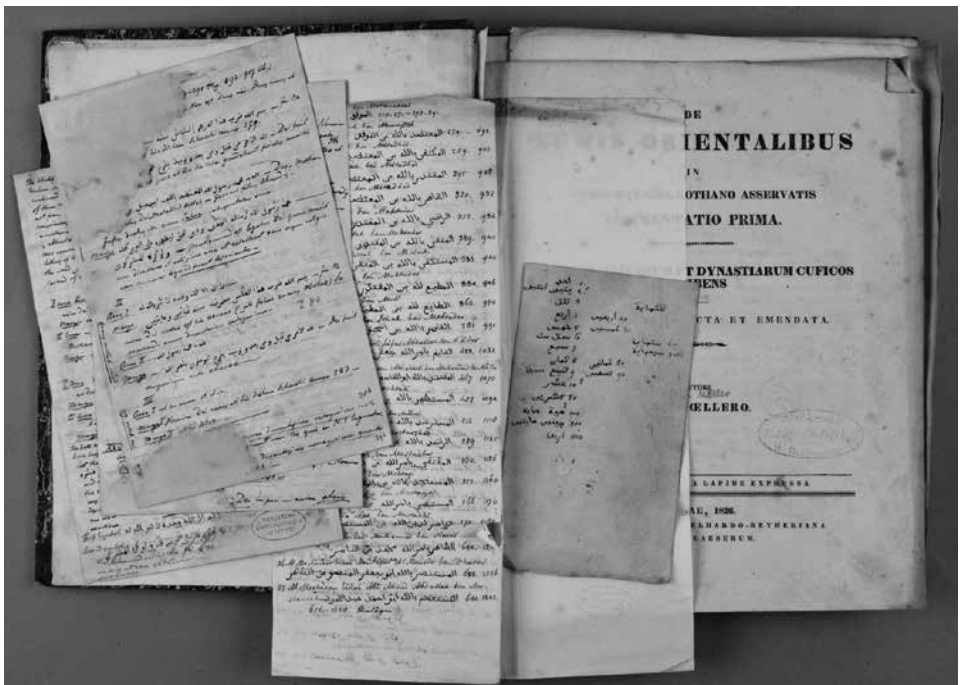
⁶¹ Sygn. DDR BUW Lelev. 388, 3621, 3679.

⁶² Sygn. DDR BUW Lelev. 3346.

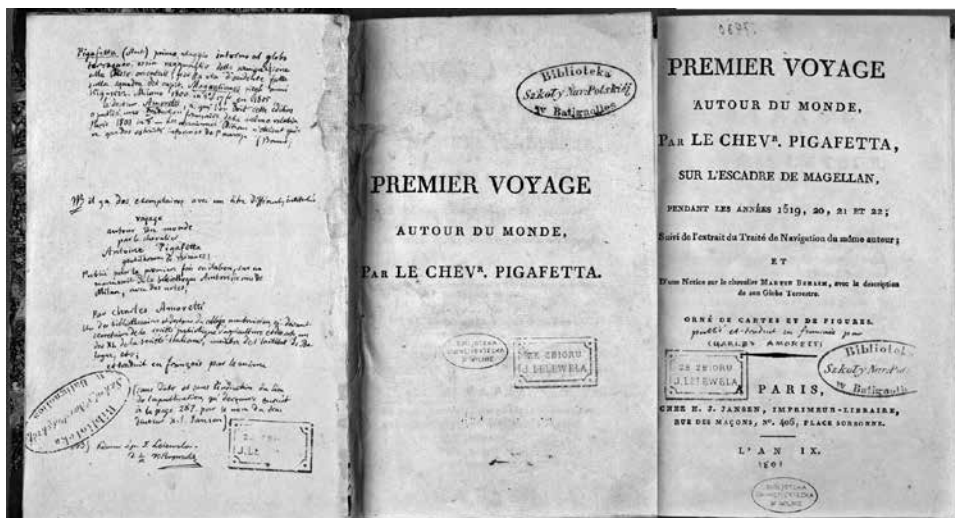
⁶³ Sygn. DDR BUW Lelev. 1942, 2197, 3370, 3631, 3640, 3651.

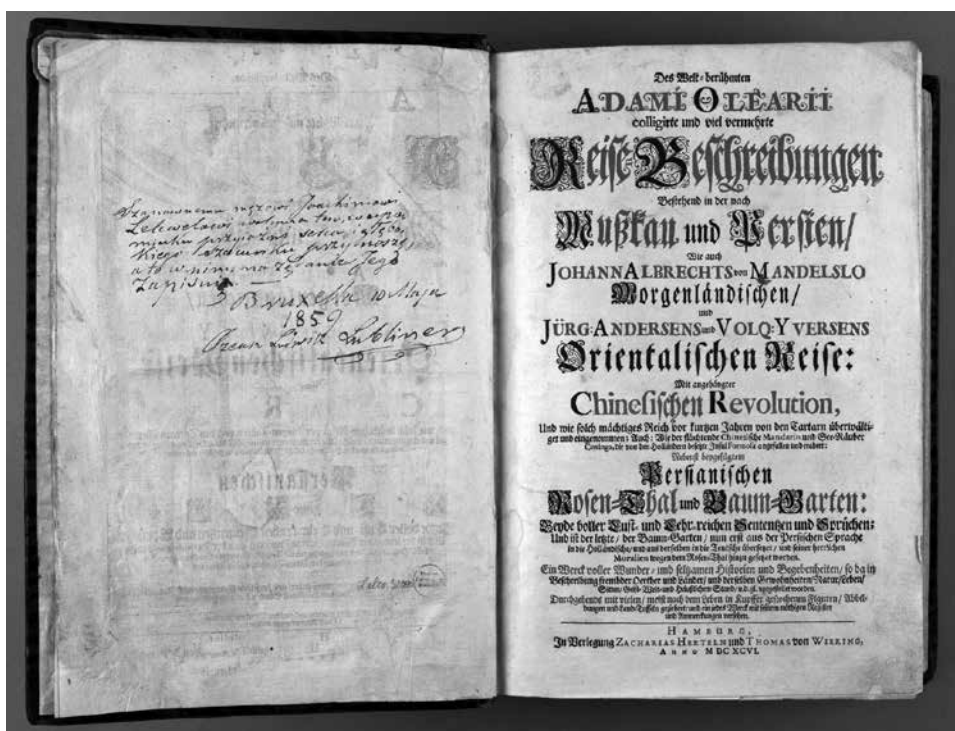
Fot. 1. J. Lelewel, *Numismatique du moyen-âge*, Paryż 1835. Wklejone wzory monet. Źródło: Dział Druków Rzadkich Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. Lelev. 190. Zdjęcie: Raimondas Malaiška

Fot. 2. J.H. Möller, *De numis orientalibus...*, ed. 2 aucta et emendata, Gotha, 1826. Wklejone do książek pojedyncze kartki J. Lelewela z dodatkową informacją. Źródło: Dział Druków Rzadkich Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. Lelev. 2173. Zdjęcie: Raimondas Malaiška

Fot. 3. A. Pigafetta, *Premier voyage autour du monde*, Paryż, [1800-1801]. Notatki samego J. Lelewela na książce. Źródło: Dział Druków Rzadkich Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. Lelev. 341. Zdjęcie: Raimondas Malaiška

Fot. 4. A. Olearius, *Das Welt-berühmten Adami Olearii colligirte und viel vermehrte Reise-Beschreibungen*, Hamburg 1696. Wpis dedykacyjny L.O. Lublinera dla J. Lelewela. Źródło: Dział Druków Rzadkich Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. Lelev. 3299. Zdjęcie: Raimondas Malaiška

Streszczenie

Historyk, kartograf, teoretyk księgoznawstwa Joachim Lelewel (1786-1861) swoją bibliotekę prywatną zapisał w testamencie Uniwersytetowi Wileńskiemu. Dział Druków Rzadkich Biblioteki UW przechowuje kolekcję książek i broszur uczonego, liczącą 3684 pozycje (5400 tomów). Jest ona ciekawa ze względu na tematykę oraz zachowane proveniencje. W artykule zostały przedstawione dzieje powstania zbioru i okoliczności włączenia go do Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, a także krótka charakterystyka tematyczna. Najwięcej uwagi poświęcono jednak różnym wpisom, pieczęciom i ekslibrisom. Sporą część kolekcji stanowią książki z dziedziny geografii, kosmografii, dziejów antycznych i czasów najnowszych oraz relacje z podróży do różnych krajów. Ważne miejsce zajmują też prace samego historyka. Zachowane na książkach notatki J. Lelewela ukazują go jako badacza o rozległych zainteresowaniach oraz świetnego bibliografa. Natomiast dedykacje potwierdzają, że był on naprawdę znanym i cenionym naukowcem. Proveniencje wielu osób i instytucji z różnych okresów wskazują na to, że J. Lelewelowi nie zależało na nabywaniu wyjątkowych, cennych książek, a zwracał on uwagę przede wszystkim na treść publikacji.

Słowa kluczowe: Joachim Lelewel (1786-1861) – rzadkie książki – biblioteka prywatna – proveniencje – dedykacje – Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego – Litwa.

Summary

The collection of Joachim Lelewel in the Rare Book Department of the Vilnius University Library

Historian, cartographer, bibliographer, book scientist Joachim Lelewel (1786-1861) devised and bequeathed his private library to the Vilnius University. This collection, preserved in the Rare Book Department of the VU Library, consists of 3684 titles (5400 volumes). Though Lelewel was not a bibliophile, his book collection is interesting and valuable thematically and for the extant provenances in the books. The article reveals the history of its formation and eventual arrival at the Vilnius University, shortly discusses book topics and brings into focus all the different inscriptions, stamps and exlibris. The majority of books deal with geography, cosmography, Antique, history of modern times, descriptions of travels in different countries. Works of Lelewel himself form a significant part of this collection as well. Lelewel's own notes in the books themselves reveal that he was not only a researcher interested in a lot of areas of science, but also a great bibliographer. Moreover, the dedications to J. Lelewel paint him as a famous or appreciated scientist who intensively cooperated with the other researchers. The varied persons' and institutions' provenances from different times not only provide significant information about the former readers, their reading habits and interests, but also confirm that for Lelewel the content of the books – not the goal to acquire special or exclusive publications – was the most important thing.

Key words: Joachim Lelewel (1786-1861) – rare books – private library – provenances – dedications – Vilnius University Library – Lithuania.